

Mislava Bertoša

Filozofski fakultet u Zagrebu
Filozofija i opća lingvistika

O bajkama

Čudno, čarobno, fantastično, čudesno, fascinantno – to su atributi koji se najčešće upotrebljavaju kada se govori o bajkama. Bajke su neobične i iracionalne, njihov svijet najpotpunije se zahvaća neposrednim uvidom, intuicijom, bez mogućnosti argumentiranja i iscrpljenja, one nadilaze mogućnosti razuma, omogućuju slutnju njihova zbivanja, ali ih nikada ne dohvaćaju i ne obrazlažu u potpunosti. Svijet je bajki zato živ, pun duha i neposrednosti, nudi mogućnosti za uživanje i igru jer suprotstavlja svakodnevici jednu drugu stvarnost, manje tešku, u kojoj sve naliči na čarobni san i odražava optimistični pogled na svijet, pokazujući kako se u stvarnom životu treba odnositi prema problemima i preprekama: s njima se treba boriti jer ih je moguće nadvladati. Bajke, s pomoću slika i simbola¹, ukazuju na mogućnosti rješenja čovjekovih problema, izražavaju čovjekova životna iskustva. Ti simboli nipošto nisu jednoznačno određeni i zato bajke nemaju apsolutno značenje, a njihovi pokušaji tumačenja apsolutnu vrijednost.

Bajke dolaze iz prapovijesti čovječanstva, iz »djetinjstva« ljudskoga roda kada su čovjek i priroda bili jedinstveni, kada je čovjek tek učio misliti, raditi, govoriti, živjeti. Promatrajući svijet koji ga je okruživao, stjecao je nova znanja i nove spoznaje. Sve mu je bilo novo i nepoznato, a sva čuda moguća jer čovjek još nije poznao dimenzije realnosti, nije razabirao razliku između stvarnosti i mašte, zbilje i sna. Zato su ljudi bili prijatelji sa životinjama i biljkama – oni su bili jedan te isti svijet. U tome svijetu bilo je moguće i to da se neživim stvarima pridodaju duhovnost i atributi živoga². Iako je to karakteristika mitskoga doživljavanja svijeta, likovi bajki pošteđeni su od strepnji i strahova koje je mit donosio čovječanstvu. Upravo je bajka podučavala čovjeka kako da se oslobodi mitskih mora. Zanimljivo razmišljanje o bajkama kao savjetodavcima čovječanstva i njihovu odnosu prema mitu donosi Walter Benjamin:

---

1 Fromm 1970.

2 Sve to, u preživjelim i prikrivenim oblicima, prisutno je u bajci: životinje i biljke pomažu glavnom liku u nevolji, čovjek se čarolijom može pretvoriti u životinju i životinja u čovjeka, a moguće su čak i preobrazbe u kamenje ili crkvice. Na završetku, naravno, začarani čovjek, oslobodivši se zle čarolije, uvijek poprima svoje ljudsko obličje.

Gdje je dragocjen bio dobar savjet, znala ga je bajka, i gdje je nevolja bila najveća, tu je njezina pomoć bila najbliža. Ta je nevolja bila nevolja mita. Bajka nas obavještava o najranijim uredbama s kojima se suočilo čovječanstvo kako bi streslo moru koju mu je mit položio na prsa. U liku lude pokazuje nam kako se čovječanstvo prema mitu »pravi ludo«; u liku najmlađeg brata pokazuje nam kako mu izgledi rastu zajedno s udaljenošću od mitskog pravremena; u liku onoga koji je otišao da bi se naučio bojati se pokazuje nam kako su prozirne stvari kojih nas je strah; u liku mudra pokazuje nam da su pitanja što ih postavlja mit priprosta, baš kao što je pitanje Sfinge; u liku životinja, koje djetetu iz bajke dolaze upomoć, pokazuje nam da se priroda ne osjeća obaveznom samo mitu, nego da se mnogo radije okuplja oko čovjeka. Najbolje je, poučavala je bajka čovječanstvo prije mnogo vremena, a djecu uči još i danas, sile mitskog svijeta dočekati lukavstvom i obješću... Oslobodilačka čarolija kojom raspolaže bajka ne uvodi prirodu u igru na mitski način, nego ona jest upućivanje na njezino drugovanje s oslobođenim čovjekom.³

Takvo dijalektičko polariziranje hrabrosti kao lukavstva i objesti pokazuje to da se bajku ne može promatrati kao moralnu priču u filozofsko-etičkom smislu. Njezin moralizam ne odgovara na Kantovo pitanje »Što mi je činiti?«, nego na pitanje: »Kako bi se zbivanje u svijetu trebalo odvijati?«. Njezina etika nije filozofska etika djelovanja, nego tzv. *etika zbivanja* ili *naivna čudorednost*⁴. Čovjekov naivno-etički sud osjećajni je sud, kategorički, nereligiozni, neutilitaristički i nehedonistički – to je čisto etički i apsolutni sud. Zbivanje bajke odvija se tako da u cijelosti odgovara zahtjevima naivne čudorednosti, pa je ono, po naivno-etičkom sudu, »dobro« i »pravedno«.⁵

Kao takva bajka se nalazi u oprečnosti s onime što se događa u stvarnome svijetu. U njemu tijekom zbivanja ne odgovara zahtjevima naivne čudorednosti – to je svijet koji čovjek intuitivno osjeća nepravednim i zbog toga ga u bajci niječe kao stvarnost koja ne udovoljava etici zbivanja te daje sliku novoga svijeta u kojem su svi ti zahtjevi ispunjeni. Tako se bajka suprotstavlja stvarnosti – čini se da se sve nevolje u bajci pojavljuju upravo zato da bi se na kraju dokinule, da bi se čitavo zbivanje podredilo čovjekovim očekivanjima i željama za pravednim tokom svijeta.⁶ Gradeći svoju sliku vanjskoga svijeta, bajka se radikalno odvaja od svijeta stvarnosti, razvija se u suprotnosti

---

³ Benjamin, 1986, 181 sq.

⁴ Jolles 1978, 171.

⁵ Ibid.

⁶ Id, 172.

prema njemu i nudi svoj vlastiti, optimistični pogled na svijet. O tome pogotovo svjedoče njezini završeci koji su uvijek sretni: siromašni postanu bogati i nadalje žive u blagostanju,⁷ jedna zlostavljana djevojka dobije princa ili kralja⁸, najmlađi brat koji je smatran glupanom pokaže pred svima svoju dovitljivost i inteligenciju te zadobije kraljevnu ili pola kraljevstva⁹, lijepa, ali ohola djevojka uvidi svoje pogreške, pokaje se i popravi¹⁰... Dobivši ono za čime su težili ili ono što su zaslužili, glavni su likovi bajke na svršetku uvijek sretni i zadovoljni.

Odražavajući pojedinačni događaj, bajka istovremeno odražava i cijelu sliku svijeta, a pogotovo njezin završetak svjedoči o konstrukciji svijeta u cjelini. Tako je zbog sretnih svršetaka, pogled na svijet općenito u bajci optimističan i pun nade i vjere u pravdu. U bajci ismijavani i ponižavani likovi uvijek na koncu dobiju zadovoljštinu, a negativni likovi obično su za svoju pokvarenost okrutno mučeni i kažnjeni smrću. Bajke su nevjerovatno okrutne i sadističke. U njima zlo nikada nije shvaćeno kao banalno, nikada nema sućuti i opraštanja.¹¹ Mrcvarenje krivca uvijek je tjelesno: zlim polusestrama golubice iskljuju oči¹², opakoj mačehi donesu užarene željezne cipele u kojima mora plesati do smrti¹³, zlu kraljicu-vješticu bace u kotao pun zmija, pauka, žaba i druge gamadi¹⁴, vješticu gurnu u peć da bi izgorjela¹⁵, himbenu dvorkinju golu strpaju u bačvu što je iznutra načičkana oštrim čavlima i upregnu u konje ili zakotrljaju niz brijeg¹⁶... Ova maštovita i užasavajuća mučenja nikako se ne mogu objasniti nužnošću egzistencijalne

---

7 Npr. bajka *Ivica i Marica*. U bajci se i smrt, koja u određenome smislu znači vrhunac nepravednoga zbivanja u svijetu, dokida: ako nisu umrli, žive još i danas.

8 Npr. *Pepeljuga ili Snjeguljica*.

9 Npr. najmlađi kraljević u *Grimmovoј bajci Zlatna ptica*, glupi najmlađi sin iz bajke *Nebojša itd.*

10 Npr. ohola kraljevna iz *Grimmove bajke Kralj Kosobrad*.

11 Zlo je zapravo banalno, ono ovisi o nekim vanjskim i nestalnim okolnostima. Tako je i samo nestalno i lako promjenjivo. Čovjek koji je činio zla djela samo je jedno ljudsko biće i kao takav izaziva sućut i milosrđe drugoga čovjeka. Zanimljivo je to da se u bajci ne pojavljuje takva ideja.

12 *Pepeljuga*.

13 *Snjeguljica*.

14 *Trnoružica*.

15 *Ivica i Marica, Bratac i sestrice*.

16 *Kraljevna-guščarica, Tri šumska patuljka*.

obrane¹⁷ – u najvećem broju slučajeva glavnom liku više ne prijete nikakva opasnost od krivca, ali je on uvijek nemilosrdno kažnjen. U vezi s time otvara se pitanje kako netko tko je neopisivo dobar i milosrdan može dopustiti to da netko, pa makar to bila osoba koja je kriva za njegovu nekadašnju nesreću, bude tako bešćutno kažnjen? Ako je taj lik apsolutno dobar (a u bajci je prikazan takvim), kako može tražiti takvo zlo ili ga, u najboljem slučaju, prešutno prihvaćati kao nešto normalno i samo po sebi razumljivo? S time je povezano pitanje moći: dok su junak ili, češće, junakinja bajke bili nemoćni, bili su dobri i nikome nisu nanosili zlo. Za to je vrijeme osoba o kojoj su ovisili i u čijoj su vlasti bili pakosno smišljala kako će im naškoditi. Ta je osoba imala moć nad njima i bila je opaka. Kad pravda pobijedi i zlostavljeni zadobiju moć, zla je osoba redovito gubi, a tada pozitivni likovi i sami postanu pakosni i maštoviti u smišljanju kazne za onoga zbog koga su patili, ali pri tome ne gube ništa od svoje dražesti i dobrote. U bajci se samo po sebi razumije da će krivac biti kažnjen, jer u njezinu svjetonazoru to znači pobjedu pravde, odnosno ispunjenje zahtjeva za naivno-čudorednim svijetom. Čini se kao da je zlo povezano s moći: moćni su uvijek zli i nemilosrdni, a to vrijedi i za pozitivne i za negativne likove.

Pogled na svijet u bajkama, njihova radikalna odmaknutost od realnosti, koncepcija svijeta koji je u suprotnosti sa stvarnim svijetom, pokazuju to da se u njima čovjekov stvaralački duh oštro suprotstavlja stvarnosti.¹⁸ Bajke se zato mogu promatrati kao izraz čovjekova protesta protiv stvarnosti, kao pokušaj nadoknade za sumornost ovoga svijeta. Negirajući zbilju čovjek s pomoću bajki (kao uostalom i svih drugih duhovnih tvorevina) bježi iz sivila stvarnosti u čudesni svijet fantastičnog i iracionalnog. Tako bajke, s jedne strane, predstavljaju čovjekovu pobunu protiv svijeta, a s druge strane, njegov pokušaj da se zaštiti od toga istoga svijeta. Iako taj neobični svijet koji je stvoren u bajci postoji samo u mašti, to nikako ne umanjuje njegovu vrijednost. Naprotiv! Svojim otporom protiv realnosti i gradnjom drugačijeg, imaginarnog svijeta, čovjek pokazuje da mu je dano nešto što nema nijedno drugo živo biće: sposobnost da se distancira, da pobjegne iz zbilje pokazujući na taj način svoje neslaganje s njom, svoju pobunu protiv nje i, dok je god svjestan svoje individualnosti i dok je njegova autonomija snažna i nenapadnuta, sposobnost da se s pomoću svojih duhovnih tvorevina brani od problema i stresova, jačajući svoju osobnost.

---

¹⁷ Za suprotno mišljenje cf. Meves 1986, 96.

¹⁸ Ne smije se podcijeniti ni ludička dimenzija bajke.

LITERATURA:

- Benjamin, Walter, *Estetički ogledi*, Školska knjiga, Zagreb 1986.
- Cerroni, Umberto, *Lessico gramsciano*, Editori Riuniti, Roma 1978.
- Fromm, Erich, *Zaboravljeni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb 1970.
- Grimm, braća, *Bajke i priče*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1988.
- Grimm, braća, *Bajke*, 2 sv, Mozaik knjiga, Zagreb 1994.
- Jolles, Andre, *Jednostavni oblici*, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1978.
- Meves, Christa, *Pripovijedati i odgajati. Bajke i dječja psiha*, Biskupski ordinarijat, Đakovo 1986.
- Propp, Vladimir, *Morfologija bajke*, Prosveta, Beograd 1982.
- Propp, Vladimir Jakovljevič, *Historijski korijeni bajke*, Svjetlost, Sarajevo 1990.